

"ויוציאנו אדוני ממצרים, לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח: אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו!" (הגדה של פסח)

פרק שני : השגחה הורית

הסמכות החדשה/ חיים עומר, הוצאת מודן 2008

פרק זה נכתב בשיתוף עם עידן עמיאל ואיריס שחר

אין-ספור מחקרים הוכיחו, כי השגחה היא האמצעי הבולט במניעת סדרה ארוכה של תופעות שליליות בגידול ילדים, כגון: הסתכנות ותאונות אצל ילדים קטנים, אלימות וקטטות, שוטטות ונשירה מבתי ספר, הידרדרות בלימודים, עישון והתנהגויות אחרות הפוגעות בבריאות, צריכת אלכוהול וסמים, התחברות לחברה שלילית, עבריינות, הפקרות מינית, ועוד (פטי ושות', 2001; פלטשר ושות'). עם זאת, למרבית ההורים אין מושג ברור על מהותה ודרכה של השגחה יעילה. במיוחד חסרים להם קווים מנחים לגבי יישום ההשגחה בתנאים הקשים של הכרך המפתה והאנונימי.

מרכיבי ההשגחה ההורית

עיקרי ההשגחה ההורית בולטים כבר בפעולתה של אם השומרת על תינוקה: (א) הקשבה – האם קשובה לתינוק בצורה מיוחדת במינה. גם כאשר היא שקועה בעיסוקים אחרים, היא קולטת כל אות מכוון התינוק. מספרים כי אמהות יכולות להמשיך לישון גם כשבולדוזר נוסע מתחת לחלון, אך די בציוץ קטן של תינוקה כדי להעיר משנתן. הקשב האימהי מאופיין בערוץ פנוי לתינוק באורח קבע. אות אזעקה הנקלטת בערוץ זה זוכה לעדיפות על פני כל גירוי אחר. (ב) נוכחות – הקשב האימהי מכוון את רמת הקרבה והנוכחות של האם ביחס לתינוק. כשהתינוק משמיע אות מצוקה, האם מתקרבת אליו או מרימה אותו לידיה; אם היא שומעת רעש חשוד, היא מתמקמת כך שתוכל לצאת להגנתו. (ג) הגנה – הגנה היא החלק הביצועי של ההשגחה: כל איום על תינוק מביא לפעילות נמרצת מצד האם. ההשגחה מתנהלת תוך תנודה מתמדת בין מצבי רגיעה בהם האם יכולה להתמסר לעיסוקיה, התמקדות בתינוק כאשר נקלטות אותות אזהרה, והתקרבות, הרמה לידיים או ביצוע של פעולה אחרת להגנתו, כשמצוקה אכן קיימת. תנודתיות זו של ההשגחה ניכרת גם כשהילד גדל. כאשר ההורה מלווה את הילד למגרש המשחקים, מטייל עמו ברחוב, או משגיח כשהוא מתחיל לרכוב על אופניים, רמת הקשבתו, נוכחותו והגנתו משתנות מרגע לרגע. ההשגחה ההורית תתנהל בצורה דומה גם בגיל מבוגר יותר ובהקשרי סיכון אחרים. הורים, אשר איבדו זה מכבר את יכולת השגחתם, יכולים לשקם אותה בהינתן לגיטימציה, תמיכה ודרכים מעשיות לחדש את ההקשבה, הנוכחות וההגנה.

השגחה ופרטיות

למרות הממצאים הרבים הקושרים בין השגחה לבין בטחון הילד, ניצבת החברה המודרנית מול פרדוקס: דווקא כאשר הפיתויים והסיכונים לבני הנוער גוברים בצורה חמורה, גדלה חשיבות הפרטיות כערך עליון, כך שהורים ומורים מרגישים חוסר לגיטימציה חברתית להשגיח ולהתערב, ואף מפקפקים בזכות זאת בעצמם.

"ויוציאנו אדוני ממצרים, לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח: אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו!" (הגדה של פסח)

באחד מניסיונות הבוסר שלנו לקדם השגחה על פעולות סיכון של נוער בקהילה, כיווננו לצעדים נגד מסיבות אלכוהול, שהפכו לנורמה בקבוצת ישובים. המסיבות, בהן השתתפו גם בני נוער צעירים מאד, התקיימו מדי שבוע במרכז הקהילתי והיו גלויות לכל. קבוצת הורים, בתמיכת כמה מורים ומדריכת נוער, הסכימה להתייצב במסיבה באורח קיבוצי ולהחרימם את המשקאות. למרות ההסכמה לכאורה, היו הורים שהעלו טענות נגד הפגנת הנוכחות, למשל, שהילדים ימשיכו את פעולותיהם במחתרת או שהדבר יביא להקצנה ביחסים בין המבוגרים לבין בני הנוער. טיעונים אלה הביאו לנשירת חלק מן ההורים והמורים, שלא התייצבו בבית הספר בערב שנקבע לפעולה. גם אצל אלה שהתייצבו הופיעו חששות, שהלכו והתחזקו עם התקרבות רגע המעשה. ההליכה מבית הספר למקום המסיבה הפכה לאירוע פתטי, בו עוד ועוד מבוגרים קיבלו "רגליים קרות" ונשרו בדרך. השחיקה במספרים הביאה לדמורליזציה אצל הנוותרים. בסופו של דבר רק מדריכת הנוער הגיעה למסיבה והחרימה בגפה את הבקבוקים. בהמשך היא קיבלה מכתבי איום אנונימיים והחליטה לעזוב את האזור.

הכשלון נבע משילוב של ספק ערכי ופקפוק מעשי. ההורים והמורים לא הגיעו לשכנוע פנימי לגבי הצעדים הדרושים. הם פקפקו בתועלת הפעולה ופחדו מתגובות הילדים. לכך התווסף ספק ערכי: הפרטיות נחשבת בעיני הורים ומורים רבים לערך מוחלט, שכל פגיעה בו בלתי נסלחת. בנוסף, הצטיינה הפעולה בליקויים בתכנון. ההורים והמורים לא נערכו לקשיים הצפויים, לא דאגו להידוק צוות הפעולה, לא הכינו את המסר שלהם בצורה ברורה, ולא נערכו למניעת הסלמה. קשיים אלה מצביעים על הדילמות הקשורות בהשגחה. הסיפורים הבאים מדגימים דילמות אלו.

גן עדן לילדים

"יש לי ילד בן 4, אנחנו גרים בקיבוץ. אנחנו לא חברי קיבוץ, גרים בשכירות. בחרנו לגור בקיבוץ, כי זה גן עדן לילדים. כאן אפשר לגדל אותם בחופשיות, בלי דאגות, אפשר לתת להם להסתובב איפה שהם רוצים ומתי שהם רוצים, ולתת להם לבחור מה טוב בשבילם. זה אומר שבבוקר, אני יכולה לשלוח את הילד לבד לגן, הוא אומר שלום, נותן נשיקה ויוצא לגן. הוא נמצא שם עד ארבע. אחרי זה, או שהוא חוזר הביתה לבד, או שהוא מביא איתו חברים, או שהוא הולך לחברים. הוא לא מעדכן אותי איפה הוא נמצא. אני יודעת שאם הוא לא הגיע הוא בטח אצל אחד משלושה חברים טובים שלו. לפעמים אני רואה אותו רק בערב. אני עושה סבב בטלפון או ברגל ובדקת איפה הוא. אני לא דואגת, מה יש לדאוג - זה קיבוץ. מה רע בזה שהוא עושה מה שהוא רוצה, ככה הוא לומד וככה הוא גם ילמד מהטעויות של עצמו. אבא שלו 'בגדול' מסכים איתי, אבל חושב שאולי אני קצת יותר מדי סומכת עליו, הוא אומר שאולי הוא צעיר מדי ואולי הוא צריך אותנו יותר ממה שאנחנו חושבים. אני לא מסכימה עם זה, אנחנו נמצאים כאן בשבילו, אבל בלי לכפות את עצמנו. אני לא רוצה להיות כמו אמה שלי שיושבת לי על הוויד עד היום. אני חושבת שיש בילדים הרבה יותר חוכמה אמיתית מאשר במבוגרים, ואם נדע לא לקלקל ולהרוס את זה, הוא יגדל אולי להיות גם מבוגר כזה."

להחזיר את האמון!

"גיליתי שהבת שלי גנבה לי כסף מן הארנק. היא גם שיקרה לי כמה פעמים לגבי המקומות בהם היא הייתה. כל פעם שתפסתי אותה בשקר היא לא הודתה. בסוף היו לנו כמה שיחות מלב אל לב, והבהרתי לה שהחשוב מכל הוא שאני אוכל להאמין בה. היא אמרה, בצדק, שאני לא נותנת בה אמון. עכשיו אנחנו פתחנו דף חדש ואני נותנת בה אמון. אני מקווה, שאני לא אתאכזב, אבל לפעמים אני חוששת שהיא מנצלת את המצב."

"תהיי אמא שלו, ועזבי לי את הלימודים!"

"הבן שלי בן 8. מאז כיתה א' יש לו קשיי התארגנות וקשב. ככל שחולפות השנים והמשימות בבית-הספר נעשות מורכבות יותר, הוא נמנע יותר ויותר מהכנת שיעורי בית. כל יום זה מאבק מחודש. הוא מסתיר ממני דפי עבודה שמחלקים בכיתה. הוא מכחיש שיש לו שיעורים וכשאני מגלה שיש לו, הוא עושה הכל כדי להתחמק מלהכין אותם, כולל שקרים. פניתי למורה שלו וביקשתי ממנה עזרה במעקב אחר שיעורי הבית. המורה אמרה לי שזה לא התפקיד שלי, שזה התפקיד שלה. שאני אהיה 'אמה שלו' והיא תבדוק את שיעורי הבית. למרות שתחושת הבטן שלי הציקה לי, התפתיני להסיר ממני את התפקיד המעיק של הכנת שיעורי בית ולסמוך עליה, שהיא עושה את העבודה שלה על הצד הטוב ביותר. כעבור שבועיים, גיליתי לתדהמתי שבמשך הזמן שחלף מאז שנטשתי את המשמרת, הבן שלי לא הכין בכלל שיעורי בית. במשך שבוע הושבתי אותו יום-יום לשעתיים להשלים את כל החסר. בהתחלה הוא התנגד, אבל בהדרגה קיבל את הדין ועשה. לאחר כמה ימים אמר לי 'אמה אני שמח בלב, אני מרגיש עכשיו שאני מסוגל לעשות את כל שיעורי הבית'. עכשיו ברור לי עם כל הכבוד למורה שחלק מילהיות אמא שלו זה לעזור לו להיות תלמיד כמו שצריך."

"פדיחה"

"התחביב העיקרי של הבן שלי הוא להחליק בסקייט-בורד. יש לו מספר חברים גדולים ממנו מן המושב ומעיר קרובה למושב, עימם הוא מחליק ביחד. אני לא מכירה את החברים מהעיר ומוטרדת מאד מהם, אם אין להם השפעה מזיקה. החבורה נוהגת לנסוע לת"א לרחבה בה מחליקים והם חוזרים רק בשעות מאוחרות. אני נמצאת בקשר עם אמהות אחרות מהמושב ואנחנו מתלבטות ביחד ומנסות לאסוף מידע על הבנים. אני חוששת, שמא בנסיעות לת"א הוא ידרדר לסמים או יסתבך בדברים שליליים אחרים. תחקרתי אותו והוא הכחיש אבל אני לא שקטה. אני יודעת שהוא שותה אלכוהול במסיבות. חשבתי אולי לבדוק בעצמי או בעזרת בעלי מה בדיוק קורה שם בת"א, אבל אני מפחדת שאזיק לו מבחינה חברתית. פעם פגשתי אותו עם חברים במושב וצעקתי לו 'עשית שיעורים?' הוא היה נורא נבוך, ואחר כך אמר לי בבית שהוא לא מוכן שאני אעשה לו עוד פדיחות. אני לא מסוגלת לעשות לו את זה שוב. חשבתי להתארגן עם אמהות אחרות, אבל קשה לי להאמין שיסכימו, בטח יגידו שאני מגזימה ושיש גבול כמה אפשר לחזור להם לפרטיות."

”רק שאבא לא ידע!”

”יש לי בת בכיתה י’, מקסימה, תלמידה טובה, יפה, אוהבת את החיים, בליינית. הבעיה שלה לדעתי זה בעיקר אבא שלה, בעלי. הוא מאד שמרן, אפילו אפשר להגיד ‘פרימיטיבי’. הוא שומר עליה כאילו הייתה בת שלוש, לא רוצה שתצא, מפקח על מה שהיא לובשת, אם הוא רואה שיוצאת בחולצת בטן או מאופרת, הוא משתולל. המזל שלה וגם שלי הוא שהוא רוב הזמן לא בבית. יש לי קשר טוב איתה, היא מספרת לי הכל, אנחנו כמו חברות. בשנה שעברה היא סיפרה לי שהיא מעשנת סיגריות. אני לא אוהבת את זה, אמרתי לה מה דעתי ושחבל על הבריאות שלה. אמרתי לה שאני מבקשת שתפסיק, היא אמרה לי שהיא נהנית מזה ושאם תרצה להפסיק, תפסיק. לא ידעתי מה להגיד לה, גם אבא שלה מעשן, אז אני יכולה להגיד לה שזה אסור? היא השביעה אותי שלא אגלה לו. למרות שהוא מעשן, ברור שאם הוא ידע הוא יעשה בבית טרור. בודאי לא סיפרתי לו. אני מוטרדת מהעישון גם בגלל הבריאות וגם בגלל שמי יודע מה יבוא אחרי זה. אבל זה לא חייב להיות. סיגריות זה סיגריות וסמים זה סמים. לפני כמה זמן היא חזרה ממסיבה. בדרך כלל אני ישנה כשהיא חוזרת, אבל במקרה הפעם התעוררתי וניגשתי אליה. היה לה ריח חזק של אלכוהול, אי אפשר לטעות בזה. הייתי כל כך בשוק שלא אמרתי כלום, התעלמתי. האמת, פשוט לא ידעתי מה להגיד ומה אני צריכה לעשות. כמוכן שלא סיפרתי לאבא שלה. אם הוא ידע, הוא יסגור אותה בבית, לא ייתן לה לצאת בכלל. לא ישנתי אותו לילה, דאגתי. למחרת המשכתי כרגיל, לא הזכרתי את זה, אבל סיפרתי לחברה שלי. היא אמרה לי שזה ככה, שהיום בני נוער שותים במסיבות, שזה נורמה ואין מה לעשות. אני לא רגועה, שומעת כל מיני סיפורים, קוראת בעיתונים. לא שאני מפחדת שתהיה אלכוהוליסטית, אבל לכי תדעי מה יכול לקרות לה כשהיא שותה, עוברות לי כל מיני מחשבות בראש. המחשבה לשתף את אבא שלה גם עברה לי בראש, אבל היה ברור לי שהיא לא תסלח לי על זה לעולם. ואני מפחדת מהתגובות שלו – הוא פשוט יסגור אותה בבית ויאשים אותי בכל. אני מכירה אותו. אני די חוששת לגבי מה קורה איתה, סיגריות, שתייה, זה לא ממש מוצא חן בעיני. אבל אני מפחדת לעשות משהו קיצוני, כמו לריב איתה על זה, לא לתת לה לצאת וכאלה, כי אז בעלי יגלה מה קורה וזה יהיה הרבה יותר גרוע.”

המשותף להורים אלה הוא הביטוי הישיר או העקיף של דילמה מסביב להשגחה. בסיפור הראשון הופכת האם את חוסר ההשגחה לאידיאל. אך הדילמה באה לביטוי בחששות שהיא מיחסת לבעלה, בעוד היא עצמה דבקה בחלום של ”גן עדן לילדים”. בעלת החלום עלולה לגלות בדרך הקשה, כי גן העדן לילדים איננו אלא גן עדן להורים שוטים. במקרה השני, האם מנסה להחזיר את האמון, אך חוששת, שזה עלול לשמש מטריה לפעולות השליליות של בתה. במקרה השלישי האם שעתה לרגשי אי-הנחת והחליטה לעבור להשגחה פעילה. היא חשה בלבה, שהבטחת המורה ”סמכי עלי, יהיה בסדר!” היא חסרת כיסוי. שתי האמהות הנוספות לכודות במלכודות הוריות אופייניות: החשש פן הילד יכעס או פן יפגע מעמדו בחברה, והחשש להצדיק את בן הזוג הקשוח או לגרום להתפרצות מצדו.

המשאלות והחששות המבוטאים על ידי הורים אלה מובנים. חשוב לנו לאפשר לילדינו חוויה של חופש, לתת בהם אמון, לסמוך עליהם ועל מוריהם, לתת להם פרטיות לפעילותם החברתית,

ולהיות הורים מקבלים ולא קשוחים, במיוחד כאשר בן הזוג מצטיין בקשיחות יתירה. כיצד יכולים ערכים אלה להתיישב עם השגחה הורית?

השאלה היא שאלה של איזון בין ערכים שונים. אכן חופש, פרטיות ואמון הם ערכים ראויים, אך בטחונו של הילד הוא ערך חיוני. עלינו למצוא איזון, בו נוכל לקיים חופש, פרטיות ואמון מבלי לסכן את הילד. במהלך הראיון הראשוני שאנו עורכים להורים עם הגעתם ליעוץ, אנו נוהגים לשאול אותם האם הם יודעים היכן ועם מי נמצא ילדם. תשובת ההורים, לא פעם מסמנת בצורה ברורה את קווי המתאר של האיזון הנדרש. במידה ותשובת ההורים היא שבנם בד"כ נמצא עם חבריו אותם הם מכירים ומעריכים, רמת החופש הפרטיות והאמון בילד יכולה וראוי שתהא גבוהה. המצב שונה לחלוטין כאשר תגובתם של ההורים היא שאינם יודעים היכן ועם מי בתם מסתובבת או שמסתבר כי לנער היו הסתבכויות עקב התנהגותו בעבר. אנו מציעים את עיקרון האיזון הבא: החופש, הפרטיות והאמון להם הילד זוכה הם פונקציה של הסיכון אליו הוא נחשף. כך, ילד שמתחבר עם חברים בעייתיים, שמועל באמון הוריו, שנוטה להתפתות ולהיגרר או שלא נרתע מסיכונים, יזדקק להשגחה הדוקה יותר. האיזון בין עצמאות ובטחון דורש ויסות תמידי של רמת ההשגחה. ויסות זה שייך למהות ההשגחה, כפי שראינו אצל האם המשגיחה על תינוקה. התנודות ברמת ההשגחה יאפיינו גם הורים לילדים גדולים יותר. רמת ההקשבה, הנוכחות וההגנה ההורית תשתנה ממקרה למקרה ומרגע לרגע על פי אותות האזעקה וסימני הסיכון. ויסות נכון של רמת ההשגחה מאפשר קיום של עצמאות יחד עם הגנה, בצורה שמתאימה להתפתחות הילד ולסכנות הנקרות על דרכו.